

Callimachus, een geleerde in de *Anthologia Graeca**

door

Kris DELCROIX

De naam Callimachus van Cyrene klinkt velen ongetwijfeld bekend in de oren: Callimachus was een centrale figuur in de intellectuele en literaire wereld van z'n tijd, één van de grondleggers van de Alexandrijnse bibliotheek en daarmee tevens van het wetenschappelijke bibliotheekwezen. Toch blijft het een figuur die nog steeds talrijke vragen bij ons oproept: hoe kwam hij bijv. van Cyrene naar Alexandrië? Had hij toen al iets geschreven? Wat was z'n positie in Alexandrië, in het Μουσείον, in de bibliotheek, aan het hof? Ook z'n werken stellen ons nog voor heel wat problemen: behalve enkele hymnen en epigrammen zijn ons van heel z'n literaire oeuvre slechts fragmenten bewaard; van z'n wetenschappelijke arbeid resten ons niets dan titels en fragmenten. Van de 800 volumes die de *Suda* toeschrijft aan Callimachus, heeft Pfeiffer in z'n uitgave alles wat nog in zijn tijd bewaard was, verzameld in twee volumes. Sindsdien zijn daar weliswaar nog enkele papyrusfragmenten bijgekomen, o.a. de papyrus uit Rijsel met fragmenten van het epinicion voor Berenice (*P. Lille* 76 en 82), maar het is nog steeds grotendeels gissen en puzzelen om ons een duidelijk idee te vormen van Callimachus' activiteiten, werken, theorieën en ideeën. Het blijft dus interessant bepaalde aspecten van Callimachus' werken te bestuderen om later, eventueel met meer antiek materiaal voorhanden, tot een vollediger beeld te komen van deze boeiende figuur. Dit artikel wil daartoe een, zij het zeer beperkte bijdrage leveren, door één bepaald luik van Callimachus' werken, nl. z'n epigrammen, te belichten in het kader van z'n literaire en wetenschappelijke activiteiten en in het licht van z'n eigen literaire opvattingen. De tekst is opgebouwd uit drie delen:

In een eerste deel geef ik heel kort een biografische schets van Callimachus om daarna dadelijk over te gaan tot z'n wetenschappelijke bedrijvigheid: z'n functie in de wetenschappelijke wereld van Alexandrië en de neerslag daarvan in z'n proza- en poëziewerk.

Vervolgens bestuderen we Callimachus als dichter: hier komt z'n poëtische oeuvre aan bod en ga ik tevens heel kort in op z'n literaire

* Graag dank ik prof. dr. A. Wouters voor het lezen van de eerste versie van dit artikel en het geven van enkele boeiende suggesties.

opvattingen, zonder echter deze moeilijke problematiek grondig te willen behandelen. Dit alleen al zou een volledige uiteenzetting vergen.

In het derde en laatste luik staan we stil bij Callimachus als epigrammendichter. Aan de hand van een aantal aspecten lezen we enkele epigrammen van Callimachus. We kijken of die epigrammen in te passen zijn in de rest van z'n oeuvre en activiteiten en of we er naast de dichter ook de geleerde aan het woord horen.

Tot slot formuleren we enkele opmerkingen om deze vorm van literatuur te waarderen: hoe stond men ertegenover in de oudheid en hoe kunnen wij deze gedichtjes appreciëren?

Laat ons eerst de figuur van Callimachus historisch situeren.

1. CALLIMACHUS VAN CYRENE

Een *Vita Callimachi* uit de oudheid, zoals we enkele *Vitae Arati* kennen, is ons niet overgeleverd en trouwens ook nergens betuigd. Ons oudste enigszins globaal biblio-biografisch getuigenis over Callimachus is dan ook het *Suda*-lexicon, opgesteld rond het jaar 1000, dus zo'n twaalf eeuwen na Callimachus' dood. Ofschoon de *Suda* heel vaak geciteerd wordt voor biografische gegevens, dienen we toch rekening te houden met het enorme tijdsverschil, te meer daar we nog steeds weinig zicht hebben op de bronnen en de werkwijze van dit lexicon. De gegevens over Callimachus uit de *Suda* kunnen gelukkig aangevuld worden met enkele testimonia uit antieke bronnen. Op grond van dit alles kunnen we volgende algemene lijnen schetsen:

Callimachus is geboren rond 310 / 305 en gestorven rond 240 / 235 v.C. Hij was afkomstig uit Cyrene, in de oudheid een belangrijke handelsplaats met internationale contacten. Alexanders generaal Ptolemaeus, de latere Ptolemaeus I Soter, annexeerde de stad in 322 v.C. en liet ze aanvankelijk besturen door één van z'n generaals, later door z'n schoonzoon Magas. Door het huwelijk van Ptolemaeus III in 247 met Magas' dochter Berenice, prinses van Cyrene, werden de banden tussen Cyrene en Alexandrië nog nauwer toegehaald.

Over de familie van Callimachus weten we weinig. In ep. 21, een grafepigram voor z'n vader, zegt Callimachus dat z'n grootvader, die ook Callimachus heette, generaal was in z'n vaderstad. In ep. 35 lezen we dat Callimachus' vader Battus heette en Strabo, 17, 3, 21 weet te zeggen dat Callimachus er prat op ging een afstammeling te zijn van de grote Battus, stichter van Cyrene. De *Suda* meldt nog dat Callimachus zelf gehuwd was met een Syracusaanse en dat z'n neef een ependichter was. Uit deze schaarse gegevens kunnen we met enige

voorzichtigheid afleiden dat Callimachus uit een enigszins voor-
aanstaande familie afkomstig was, maar of z'n familie banden had
met Alexandrië, is geenszins duidelijk.

Rond 280 studeerden Callimachus en Aratus samen bij de aristo-
telische filosoof Praxiphanes, aldus een *Vita* van Aratus. Van een ver-
blijf van Callimachus in Athené is evenwel nergens iets betuigd;
waarschijnlijk studeerden de twee dan ook samen in Alexandrië. Vol-
gens de *Suda* studeerde Callimachus in Alexandrië ook bij Hermo-
crates van Iasus, een grammaticus gespecialiseerd in de accentleer.
Over andere leermeesters van Callimachus is ons niets met zekerheid
bekend.

Hoe Callimachus de overgang maakte van Cyrene naar Alexandrië
is totaal onbekend: deed hij het op eigen initiatief? Werd hij door
iemand uitgenodigd? Had hij er beschermers? Had hij op dat mo-
ment al enkele werken geschreven? Kwam hij dadelijk aan het hof
terecht? Het zijn allemaal vragen waarop we nog steeds niet met ze-
kerheid kunnen antwoorden, hoezeer ze ons nochtans bepaalde
aspecten van de figuur van Callimachus zouden kunnen verduidelij-
ken. Volgens de *Suda* zou hij aanvankelijk een tijdlang hebben les
gegeven in Eleusis, een voorstad van Alexandrië. Sommigen interpre-
teren een aantal van z'n gedichten, o.a. die over het thema van de
armoede, dan ook als jeugdwerken uit deze periode, toen het Calli-
machus niet voor de wind ging. Callimachus zou volgens sommigen
ook voornamelijk in deze periode z'n epigrammen geschreven heb-
ben om aan de kost te komen: het schrijven van graf- en wij-
epigrammen op bestelling was zeker geen zeldzaamheid. Over de
functionaliteit van de epigrammen volgen straks in het slotgedeelte
nog enkele opmerkingen. Nog volgens de *Suda* zou Callimachus aan
het hof voorgesteld zijn onder Ptolemaeus II; Tzetzes echter, -en met
hem zitten we al in de 12de eeuw-, meent dat Callimachus reeds op
jonge leeftijd aangesteld was door het hof tot *νεανίσκος τῆς ἀύλης*, wat
die functie dan ook moge ingehouden hebben.

Zeker is dat we Callimachus in de bloei van z'n leven terugvinden
in het Μουσείον van Alexandrië. Die Academie van de Muzen was
in 294 gesticht door Demetrius van Phaleron in opdracht van Ptole-
maeus I. Dat Demetrius, zelf een aristotelicus, daarbij te werk ging
volgens de aristotelische methode is vanzelfsprekend. Z'n hoofdbe-
kommernis bestond dan ook in de eerste plaats in het oprichten van
een bibliotheek, de Μεγάλη Βιβλιοθήκη van Alexandrië. De aristo-
telische methode beperkte zich echter niet tot het verzamelen van boe-
ken: het materiaal moest ook geordend en onderzocht worden om er
zo conclusies uit te kunnen trekken. Demetrius van Phaleron is daar
echter zelf niet toe gekomen: in 285, toen hij na de dood van Pto-
lemaeus I geen beschermheer meer had en bij Ptolemaeus II in on-

genade viel, werd hij verbannen naar Opper-Egypte, waar hij enkele jaren later stierf. Dat Callimachus ooit contact zou hebben gehad met Demetrius valt ten zeerste te betwijfelen: Callimachus kwam waarschijnlijk pas rond 280 in Alexandrië aan, op het moment dat Demetrius reeds verbannen was. De aristotelische invloed van Demetrius op het Μουσείον en de bibliotheek was echter al definitief en Callimachus, die via z'n leermeester Praxiphanes met het aristotelisme vertrouwd was geworden, zette de werkzaamheden van Demetrius duidelijk in dezelfde lijn verder. Hier echter duiken twee problemen op:

1. Callimachus is z'n leraar Praxiphanes zeker niet in alles gevolgd, want hij schreef een Πρὸς Πραξιφάνην. Over de inhoud van het werk is ons niets bekend, alleen de titel is bewaard. Zo goed als zeker ging het meningsverschil tussen leraar en leerling niet om de wetenschappelijke methode van Aristoteles, maar om hun literaire opvattingen¹. Praxiphanes zou hierin veel te conservatief geweest zijn naar de zin van Callimachus.

2. Ofschoon Callimachus een zeer belangrijke figuur is geweest in het Μουσείον en tevens de bibliotheek systematiseerde, is hij naar alle waarschijnlijkheid nooit zelf (hoofd)bibliothecaris geweest van de Alexandrijnse bibliotheek. Het bronnenmateriaal is hier echter zeer moeilijk te interpreteren: de eerste hoofdbibliothecaris, Zenodotus van Ephese, zou rond 260 opgevolgd zijn door Callimachus' leerling Apollonius van Rhodos en die op zijn beurt door Eratosthenes. Een lijstje met de bibliothecarissen van Alexandrië vanaf Apollonius vinden we in een papyrus uit Oxyrhynchus (P. Oxy 1241). Callimachus wordt er niet genoemd. Ook in de passages waar Tzetzes het heeft over de bibliothecarissen van Alexandrië, lijkt Callimachus niet thuis te horen. Hiertegen spreekt echter één getuigenis, nl. een scholion op Plautus dat Callimachus wel degelijk als bibliothecaris vernoemt². Persoonlijk ben ik geneigd om Callimachus niet als bibliothecaris te beschouwen: was hij het wel geweest, dan hadden we daarover vermoedelijk meer gelezen in de scholia. Ook de nogal legendarische literaire strijd tussen Callimachus en Apollonius lijkt mij in dit verband geen uitweg te bieden: dat Callimachus geen bibliothecaris zou geworden zijn en Apollonius wel, precies omdat de literaire opvatting van de laatste het aanvankelijk gehaald zou hebben

1. De scholiast van de Telchinenproloog (cf. infra) noemt Praxiphanes als één van de Telchinen, i.e. de literaire vijanden van Callimachus. We weten dat Praxiphanes een Περί ποιημάτων en een Περί ποιημάτων schreef. Volgens BRINK (K.O.), *Callimachus and Aristotle: an inquiry into Callimachus' Πρὸς Πραξιφάνην*, in: *The classical quarterly*, 40 (1946), p. 11-26 (i.h.b. p. 23-24), nam Praxiphanes het op voor lange gedichten met een organische eenheid, i.e. het traditionele poëtische ideaal waarvan Callimachus zich precies in z'n Telchinenproloog afzet.

2. „Callimachus [sic] aulicus regius bibliothecarius”; cf. RITSCHL (Friedrich), *Die Alexandrinischen Bibliotheken unter den ersten Ptolemäern, und die Sammlung der Homerischen Gedichte durch Pisistratus, nach Anleitung eines Plautinischen Scholions, nebst litterarhistorischen Zugaben über die Chronologie der Alexandrinischen Bibliothekare (...)*, Amsterdam, 1970 (= Breslau, 1839).

in het Μουσείον, is niet hard te maken wegens gebrek aan bewijzen. Ook het feit dat Apollonius na enkele jaren aan het hoofd van de bibliotheek gestaan te hebben toch heeft moeten wijken voor Callimachus en daarom naar Rhodos is vertrokken (eventueel om z'n werk, de *Argonautica*, te herwerken), is een al te snel getrokken conclusie: het is immers lang niet zeker waarom Apollonius naar Rhodos vertrok, wanneer hij dat deed, zelfs niet of hij toen al bibliothecaris was of dat pas werd bij z'n terugkeer in Alexandrië! Rond een mogelijke rivaliteit tussen leermeester en leerling lijkt zich reeds in de oudheid een legende te hebben gevormd over een *certamen* naar het voorbeeld van het *Certamen Homeri et Hesiodi*.

Schuiven we dit even terzijde en laten we het erbij houden dat Callimachus een belangrijke rol gespeeld heeft in de Alexandrijnse bibliotheek, ongeacht zijn officiële functie. Z'n belangrijkste werk situeerde zich immers in dit nieuwe heiligdom van het boek: in z'n 120 rollen tellende Πίνακες catalogiseerde hij deze immense bibliotheek op een systematische manier en toonde zich daarin op en top een aristotelicus; naast een pure catalogus bevatten deze Πίνακες ook een beknopte studie van de per genre opgenomen auteurs en werken. Jammer genoeg is van deze Πίνακες bitter weinig geweten. Het moet een volledige 'Bestandsaufnahme' geweest zijn van de Griekse literatuur tot zijn tijd, een werk waarmee Callimachus de basis legde voor het bibliotheekwezen en de literatuurstudie³.

De werkzaamheden van Callimachus in de bibliotheek hebben één belangrijk gevolg: Callimachus was zeer goed vertrouwd met de Griekse literatuur, een voor een Hellenistische dichter niet te onderschatten voorwaarde. De *arte allusiva*, het spel van het terloops alluderen op al dan niet bekende werken uit de Griekse literatuur, wordt ook door Callimachus ten volle uitgespeeld in z'n verschillende poëtische werken.

Enmaal het materiaal verzameld en geordend was, kon de wetenschappelijke arbeid in de strikte zin van het woord, nl. het bestuderen van de gegevens, beginnen: Callimachus heeft talrijke thematische werken geschreven, — zo getuigen de vele fragmenten —, over allerlei aspecten van de Griekse literatuur en cultuur: hij schreef commentaren op auteurs, stelde encyclopedische werken samen op het gebied van de onomastiek, geografie, etnografie, mythografie en paradoxografie, telkens volgens hetzelfde aristotelische principe van gegevens verzamelen, ordenen en bestuderen om tot conclusies te komen. De kennis die hij zich zo verwierf, gebruikte hij echter niet al

3. Cf. BLUM (Rudolf), *Kallimachos und die Literaturverzeichnis bei den Griechen*, Frankfurt a.M., 1977; Id., *Die Literaturverzeichnis in Altertum und Mittelalter*, ibid., 1983, p. 19-28; Id., *Kallimachos. The Alexandrian library and the origins of bibliography*, Wisconsin, 1991.

leen in deze prozawerken. Z'n verzamelwerken lijken tegelijk voorstudies te zijn geweest voor z'n literaire, poëtische werken, o.a. z'n *Aetia* en z'n *Hymnen*. Daarmee zijn we aangekomen bij het tweede luik van dit artikel: Callimachus de dichter.

2. CALLIMACHUS DE DICHTER

Van heel het poëtische oeuvre van Callimachus is ons weinig bewaard gebleven: zes volledige hymnen, 63 epigrammen -de authenticiteit van een aantal daarvan wordt nog steeds betwist- en een reeks fragmenten en samenvattingen van o.a. z'n *Aetia* — z'n hoofdwerk op het gebied van de poëzie —, van de *Hecale*, een epyllion, van enkele elegieën en van z'n jamben. Z'n wetenschappelijke activiteiten op de hierboven vermelde gebieden van etnografie, mythografie, enz. hebben zeker de basisgegevens bezorgd voor z'n *Aetia*, een literair genre dat allerlei fenomenen, gebruiken en culten, namen en naamsveranderingen, mythes, e.d. tracht te verklaren. In die zin kunnen we ook hele passages uit z'n hymnen aetiologisch noemen. In de fragmenten van z'n jamben vinden we daarentegen een andere Callimachus terug, die buitengewoon scherp uit de hoek kan komen. Ruimte om op deze gedichten in te gaan is er hier jammer genoeg niet. Ik beperk me hier tot twee punten, om daarna dadelijk over te gaan tot de epigrammen zelf.

In een eerste punt wil ik het kort hebben over het feit dat Callimachus een dichter is aan het hof. Dat hij zo'n invloedrijk man is geweest in de culturele wereld van het Alexandrië van zijn tijd, betekent inderdaad niet dat hij kon schrijven wat hij wou of dat hij geen verplichtingen had tegenover z'n beschermheren. Zo vinden we in de overgebleven fragmenten en gedichten van Callimachus nergens politieke uitlatingen of kritiek op de Ptolemaei, ook bijv. niet op het feit dat hij nooit tot hoofdbibliothecaris werd benoemd. Anderzijds treffen we wel heel wat passages aan die duidelijk geschreven zijn voor en misschien wel in opdracht van het hof. Zo schreef hij een overwinningslied voor Berenice, een lyrisch gedicht over de vergoddelijking van Arsinoë, de Βερενίκης πλόκαμος, bekend door de Latijnse vertaling van Catullus. In dit rijtje hoort ook ep. 51 thuis, waarin Callimachus Berenice de vierde Gratie noemt.

Een tweede opmerking gaat over de literaire, of liever de poëtische opvatting van Callimachus, die volledig in de lijn ligt van een Aratus en een Theocritus. Een tractaat over poëzie, een soort van *Ars poetica*, heeft Callimachus nooit geschreven. Een systematische uiteenzetting van zijn literaire visie hebben we dus niet. We moeten bijgevolg een beroep doen op z'n eigen poëtische werken:

1. Vooreerst zijn z'n gedichten, naar men kan vermoeden, geschreven overeenkomstig z'n eigen concept van poëzie.

2. Enkele gedichten bevatten z'n expliciete goedkeuring van of kritiek op andere auteurs. Het gaat hier om een aantal epigrammen en de tweede jambe, waarin Callimachus de poëzie van een aantal dichters vergelijkt met verschillende dierengeluiden, zoals het geblaf van een hond of het gebalk van een ezel.

3. Een aantal passages zijn heel duidelijk programmatisch bedoeld. Wat op het eerste zicht veelbelovend lijkt, stelt ons echter voor een groot probleem. De belangrijkste tekst in dit opzicht, nl. de Telchinenproloog, is ons slechts gedeeltelijk overgeleverd op een papyrus (*P. Oxy.* 2079, fr. 1 en *P. Oxy.* 2167, fr. 1) en moet op een aantal cruciale punten door conjecturen worden aangevuld. Van eensluidendheid onder de geleerden die zich met deze passus bezighouden, is nog lang geen sprake⁴. Andere programmatische poëtische teksten zijn te vinden in de tweede hymne, aan Apollo, en in ep. 28, dat we verderop bespreken. Hier zetten we kort een aantal kernwoorden uit de Telchinenproloog en de Apollo-hymne op een rijtje:

1. De zgn. *Telchinenproloog* werd door Callimachus als inleiding geschreven voor de heruitgave van z'n *Aetia*. Het vormde zo een antwoord op z'n critici en kan misschien ook beschouwd worden als een soort van literair testament. Reeds van bij het begin richt hij zich tot deze critici met het woord *Τελχῖνες*, de mythologische zeemonsters die bekend stonden om hun (artistieke) afgunst, de *βασκανίη*. Ofschoon Callimachus hier zelf geen namen noemt, zijn de scholiasten er als de kippen bij geweest om die zelf in te vullen: Asclepiades, Posidippus en Praxiphanes. Apollonius wordt niet vermeld... Op het verwijt dat hij geen „doorlopend gedicht” (v. 3: *ἄεισμα διηνεκές*) zou kunnen schrijven „in duizenden verzen” (v. 4: *ἐν πολλαῖς χιλιάσιν*), over „de daden van koningen of over de helden van weleer” (v. 3-5: *ἢ βασιλῆων πρήξιας ἢ προτέρους ἥρωας*), zet Callimachus aan de hand van een aantal poëtische beelden zijn eigen poëtisch ideaal uiteen. Hij pleit voor *bondigheid*, niet te meten met „Perzische parasangen” (v. 18: *μὴ σχοίνῳ Περσίδι*), voor een *origineel onderwerp*, voor „onbetreden paden” (v. 27-28: *κελεύθους ἀτρίπτους*), maar bovenal voor een *eigen stijl*. Om die stijl te beschrijven somt Callimachus weer een hele reeks beelden op: poëzie moet klinken zoals „de honigzoete nachtegalen” (v. 16: *ἀηδονίδες μελιχρότεραι*), niet zoals „de kraanvogel” (v. 14: *γέρανος*), en evenmin als „het gedonder van Zeus” (v. 20: *βροντᾶν Διός*). Wat wil Callimachus dan precies? Hij

4. Gezien de tekst bij PFEIFFER, vol. 1, fragm. 1 nog vol lacunes staat, gebruikte ik de tekst van Hopkinson (Neil), *A Hellenistic anthology (Cambridge Greek and Latin classics)*, Cambridge / New York / ..., 1988, p. 15-16 (de Griekse tekst) en p. 85-101 (commentaar).

wil de „verfijnde poëzie” (v. 24: Μοῦσαν λεπταλέην), zoals de „heldere klank van een krekel” (v. 29: λιγὺν ἤχον τέττιγος), geen „ezelsgebalk” (v. 30: θόρυβον ὄνων). Poëzie moet „gracieuus” (v. 32: οὐλαχύς) en „gevreugeld” (v. 32: πτερόεις) zijn. Aldus luidde de opdracht van Apollo aan de dichter Callimachus...

2. In het slot van de hymne aan Apollo (v. 105-113) vinden we dezelfde elementen en gelijkaardige beelden terug. Ook deze tekst vertrekt vanuit de afgunst, de Φθόνος, van Callimachus' critici. Callimachus bewondert Homerus -hij noemt hem de „grote stroming van de Assyrische rivier” (v. 108: Ἀσσυρίου ποταμοῦ ὁ μέγας ῥόος), die de anderen voedt-, maar verwerpt het „vervuilde water en de modder” die eruit voortkomen (v. 108-9: τὰ πολλὰ λύματα γῆς καὶ πολλὸν ἐφ' ὕδατι συρφετὸν), hij verafschuwt het „water van om het even waar” (v. 110: ἀπὸ παντὸς ὕδωρ). Bondigheid en originaliteit streeft hij na, enkele „druppels zuiver water uit een heilige bron” (v. 111-112: καθαρὴ τε καὶ ἀχράαντος πίδακος ἐξ ἱερῆς ὀλίγη λιβάς ἄωτον): het allerzuiverste!

3. Gelijkaardige beelden komen ook in ep. 28 voor: de „drukke weg”, de „openbare bron” en het „vlinderende lief” worden verfoeid.

Wanneer Athenaeus, 2, 72a schrijft ὅτι Καλλιμάχος ὁ γραμματικὸς τὸ μέγα βιβλίον ἔλεγεν εἶναι τῶ κακῶ, geeft hij maar één aspect van Callimachus' opvattingen weer. Callimachus' ideaal was ruimer: voor hem was de *verfijnde stijl* en *vormperfectie*, de λεπτότης, van cruciaal belang en dat was inderdaad moeilijk te verwezenlijken in langere dichtwerken.

3. CALLIMACHUS DE EPIGRAMMENDICHTER

3.0. In dit laatste deel spitsen we ons toe op de epigrammen van Callimachus: Callimachus, een geleerde in de *Anthologia Graeca*.

Traditioneel vinden we in de uitgaven van Callimachus' epigrammen 63 volledig bewaarde gedichtjes en enkele fragmentjes. Deze laatste laten wij hier buiten beschouwing.

Hoe Callimachus' epigrammen precies in de *Anthologia Graeca* zijn terecht gekomen en welk deel de ons bekende stukken vertegenwoordigen van Callimachus' oorspronkelijk epigrammatisch oeuvre, is moeilijk na te gaan. De *Anthologia Graeca* wacht nog steeds op een grondige moderne studie van haar ontstaansgeschiedenis. Of Callimachus zelf een collectie van z'n epigrammen heeft gepubliceerd of één van z'n leerlingen dit deed, is onbekend. Zeker is dat Meleager (ca. 140-70 v.C.) een aantal epigrammen van Callimachus heeft opgenomen in z'n Στέφανος. Net zoals de overleveringsgeschiedenis

van Callimachus' epigrammen tussen Callimachus en Meleager, is ook de periode tussen Meleagers *Krans* en de samenstelling van de *Anthologia* van Cephala (rond het jaar 900) niet zo duidelijk. Op basis van Cephala's collectie zijn dan de *Anthologia Palatina* en de *Anthologia Planudea* samengesteld, sinds de editie van Jacobs (eind 18de - begin vorige eeuw) gebundeld in de *Anthologia Graeca*. Deze collectie, die wij nu nog steeds gebruiken, is hoofdzakelijk thematisch geordend.

De epigrammen van Callimachus nu kunnen we indelen in vier groepen, naar gelang hun inhoud:

1. Er zijn 26 grafepigrammen, zowel grafopscripten als grafspreken met een afgestorvene (alle uit *A.P.*, 7);
2. 15 wij-epigrammen (hoofdzakelijk uit *A.P.*, 6);
3. 14 liefdesepigrammen, waarvan twee over hetero-erotische liefde (uit *A.P.*, 5) en 12 homo-erotische (uit *A.P.*, 12);
4. Tot slot is er een groep van acht epigrammen die we met een vage term 'epideictisch' kunnen noemen: in een aantal epigrammen spreekt Callimachus z'n mening uit over literaire aangelegenheden; ep. 1 vertelt een anekdote met moraliserende inslag, ep. 51 is het vleierende gedicht voor Berenice, een typisch hofgedicht.

Hiermee hebben we genoeg gegevens om deze epigrammen te bestuderen aan de hand van de schets die we hierboven gaven van Callimachus als geleerde en literator. We letten daarbij op drie aspecten:

1. de pure geleerdheid en kritische ingesteldheid van Callimachus rechtstreeks overgebracht in z'n epigrammen;
2. de geleerdheid die tot uiting komt in het subtiële spel met taal, vorm, ideeën en humor of ironie;
3. de intertextualiteit van deze epigrammen, of het feit dat Callimachus z'n epigrammen heel bewust plaatst binnen de traditie van het Griekse epigram en de Griekse literatuur.

3.1. Dat Callimachus niet alleen een Hellenistisch dichter was, maar tevens een vooraanstaand geleerde, heb ik trachten aan te tonen in het eerste deel. We kunnen hem dan ook bestempelen als dé *poeta doctus* bij uitstek. Dat hij z'n *wetenschappelijke kennis* ook rechtstreeks in z'n gedichten⁵ wist aan te wenden, werd reeds ter-

5. Callimachus deed dit niet alleen in z'n epigrammen (cf. infra) en z'n *Aetia*, maar bijv. ook in z'n *Hymnen*. MINEUR (W.H.), *Mouseion en bibliotheek*, in: *Hermeneus*, 57 (1985), p. 128-129 haalt twee voorbeelden aan: in *Hymn.*, 3,53 wordt het ene oog van de Cyclopen vergeleken met een vierlagig schild, wat ons doet denken aan Herophilus' vernieuwende theorie van de vier lagen van het oog. In *Hymn.*, 4,209 beantwoordt de manier waarop Leto zich voorbereidt op het baren van Apollo volledig aan Herophilus' theorie over de juiste positie bij bevallingen.

loops vermeld. Laten we dit even bekijken in de epigrammen aan de hand van enkele voorbeelden. Vooreerst geef ik een voorbeeld op het domein van de niet-literaire wetenschappen, nl. de dierkunde. In ep. 5 wijdt het meisje Selenaea een nautiluschelp aan de vergoddelijkte overleden koningin Arsinoë II Philadelphus, vereerd als Aphrodite van de Zephyriumkaap ten oosten van Alexandrië:

- 1 Κόγχος ἐγὼ, Ζεφυρῖτι, πάλαι τέρας' ἀλλὰ σὺ νῦν με,
 Κύπρι, Σεληναίης ἄνθεμα πρῶτον ἔχεις,
 ναυτίλον ὃς πελάγεσσιν ἐπέπλεον, εἰ μὲν ἀῆται,
 τείνας οἰκείων λαΐφος ἀπὸ προτόνων,
 5 εἰ δὲ γαληναίη, λιπαρὴ θεός, οὖλος ἐρέσσων
 ποσσὶν ἰδ' ὡς τῶργω τούνομα συμφέρεται-,
 ἔστ' ἔπεσον παρὰ θίνας Ἴουλίδας, ὄφρα γένωμαι
 σοὶ τὸ περίσκεπτον παίγιον, Ἀρσινόη,
 μηδὲ μοι ἐν θαλάμησιν ἔθ' ὡς πάρος (εἰμὶ γὰρ ἄπνους)
 10 τίχτηται νοτερῆς ὤσον ἀλκυόνος.
 Κλεινίους ἀλλὰ θυγατρὶ δίδου χάριν' οἶδε γὰρ ἐσθλά
 ῥέξειν καὶ Σμύρνης ἐστὶν ἀπ' Αἰολίδος.

*Ik was een schelp vroeger, godin van kaap Zephyrium, een wonder ding⁶.
 Maar nu heb jij, godin van Cyprus, mij van Selenaea gekregen,
 haar eerste wijgeschenk, een nautiluschelp.
 Ik dobberde rond op zeeën en als de wind blies, hees ik m'n zeil op aan 't
 eigen getouw;
 was er rust op zee, die schitterende goddelijkheid,
 uit alle macht roeide ik met m'n tentakels
 - zie hoe m'n naam (nautilus betekent 'zeeman') en bezigheid
 perfect met elkaar overeenstemmen.
 Totdat ik op een dag aanspoelde op het strand van Ioulis⁷,
 om voor jou, Arsinoë, je geliefkoosde speeltuigje te worden.
 Nu ik dood ben, zal er nooit meer, zoals vroeger,
 een ijsvogel, die leeft op 't water, z'n ei leggen in m'n holle kamers.
 Schenk uw gunsten aan Clinias' dochter,
 want zij weet deugdzaam te leven
 en ze is van Smyrna in Eolië.*

6. Met 'vroeger' en 'wonder ding' vertaal ik twee conjecturen samen: παλαιότερον van Bentley en πάλαι τέρας van Schneider. Ik heb geen speciale voorkeur voor een van beide. De combinatie van de twee past inhoudelijk perfect en het is m.i. best mogelijk dat Callimachus met het homoniem karakter van de woorden speelde. Voor een grondige bespreking van heel het epigram verwijs ik naar: PRESCOTT (Henry W.), *Callimachus' epigram on the nautilus*, in: *Classical philology*, 16 (1921), p. 327-337; GUTZWILLER (Kathryn), *The nautilus, the halycon, and Selenaea: Callimachus' Epigram 5 Pf. + 14 G.-P.*, in: *Classical antiquity*, 11 (1992), p. 194-209. Cf. ook de voordracht door D.C. FREDRICK, *The speaking shell: Callimachus' epigram on the nautilus*, op de 122th annual meeting of the American Philological Association in 1990 (nog niet gepubliceerd).

7. De hoofdstad van het Cycladeneiland Ceos.

Wat begint als een gewoon wij-epigram, neemt in v. 3 een totaal andere wending aan: we krijgen een beknopte, maar nauwkeurige beschrijving van de bewegingen van de nautiluschelp: bij winderig weer kan dit schelpdier, dat grotendeels rond in plaats van in z'n schelp leeft, het eigen lichaam oprichten om zo de wind op te vangen en zich voort te bewegen; bij rustig weer moet het diertje zich al roeiende voortbewegen. Callimachus brengt deze bewegingen in verband met de naam van de schelp: de nautilus- of zeemansschelp. Dat deze uitleg naar moderne maatstaven niet zo wetenschappelijk is, hebben verscheidene auteurs trachten aan te tonen. Toch is het zeker dat Callimachus zich hier baseert op wat Aristoteles in z'n *Historia animalium* over de nautilus schreef⁸. In die zin heeft Callimachus in een schelp als wijgeschenk, de aanleiding gevonden om een stukje van z'n kennis over dat dier in poëzie om te zetten. Dat we hier niet te maken hebben met een handboek biologie in verzen, is duidelijk, maar we vangen er wel degelijk een glimp op van Callimachus' wetenschappelijke interesses. Heel even keren we hierna terug naar de context van het wij-epigram: de schelp is toegewijd aan Arsinoë, als speeltuig. Maar dadelijk keert Callimachus terug naar z'n beschouwingen over die schelp en verbindt ze met een nogal paradoxografisch element: in zijn tijd dacht men van de ijsvogel (in de oudheid een half-mythische vogel) dat die op zee leefde en daar z'n eieren legde en uitbroedde. Callimachus, die zelf naar alle waarschijnlijkheid de grondlegger is geweest van de wetenschappelijke paradoxografie, d.i. het verhalen en trachten te verklaren van ongelooflijke fenomenen, hecht weinig geloof aan deze volksversie. Hij gaat op zoek naar een enigszins plausibele verklaring en meent die precies te vinden in de nautilus: deze schelp heeft inderdaad een zeer grote, holle luchtkamer, waardoor ze gemakkelijk bovendrijft en aldus in de verbeelding van Callimachus een ideaal dobberend nest vormt voor de ijsvogel. Deze geenszins wetenschappelijke verklaring is uniek in de oudheid en zeker niet op waarnemingen gebaseerd, maar het illustreert wel heel mooi de denkwereld en de methode van Callimachus.

Op het gebied van de literatuurwetenschap heeft Callimachus z'n mening nooit onder stoelen of banken gestoken. In ep. 6 geeft hij z'n eigen mening te kennen over de authenticiteitskwestie van de *Οἰχαλίας ἄλωσις*⁹, een epos over Heracles, dat, ofschoon op naam

8. Aristot., *Hist. anim.*, 525a20 en 622b5; andere antieke beschrijvingen van deze schelp vinden we bij: de paradoxograaf uit de 3de eeuw v.C., Antigonos Carystius, 51; Plinius maior, *Nat. hist.*, 9,88 en 94 (cf. ook 103); Oppianus (2de eeuw n.C.), *Hal.*, 1,338-359; Athenaeus, 7,317f-318c; de sofist Aelianus (ca. 175-235), *De natura animalium*, 9,34.

9. In het (voor ons verloren gegaan) epos *Οἰχαλίας ἄλωσις* (uit de epische cyclus rond Heracles) dingt Heracles naar de hand van Iole, de dochter van koning Eurytus van Oechalia, een

van Creophylus overgeleverd, in de oudheid toch door de meesten werd toegeschreven aan Homerus. Callimachus dacht er anders over, en volgens Strabo (14, 6, 38), -de enige bron die we voor dit epigram hebben, vermits het niet in de anthologieën is overgeleverd- was Callimachus de enige die er zo over dacht. Dat Callimachus zich heel zeker voelt van z'n stuk, wordt al dadelijk duidelijk bij de eerste woorden, nog vóór de lezer weet waarover het eigenlijk gaat:

- 1 Τοῦ Σαμίου πόνος εἰμὶ δόμῳ ποτὲ θεῶν αἰδῶν
 δεξαμένου, κλείω δ' Εὐρυτον ὅσσ' ἔπαθεν,
 καὶ ξανθὴν Ἴόλειαν, Ὀμηρεῖον δὲ καλεῦμαι
 γράμμα' Κρεωφύλῳ, Ζεῦ φίλε, τοῦτο μέγα.

*Ik ben het werk van de Samiër
 die ooit bij zich thuis de goddelijke zanger te gast had.
 Ik zing over Eurytus, wat hij meemaakte, en van de blonde Iole.
 Homerisch werk word ik genoemd.
 Voor Creophylus, dierbare Zeus, is dit iets groots.*

Uit dit epigram blijkt ook duidelijk dat Callimachus het werk van Homerus zelf niet verfoeide. Hij noemt Homerus een goddelijke zanger en beschouwt het voor Creophylus als een grote eer, als iets groots, dat zijn werk met dat van Homerus verward wordt. Dat Callimachus zich hier tevens ironisch uitlaat over de kwaliteit of de stijl van het werk van Creophylus, dat behoorde tot de epische cyclus, is best mogelijk. In dat geval is de toon van het epigram nogal degenererend voor Creophylus: voor zijn minderwaardig gedicht is de naam van Homerus een (te) grote eer. We weten immers dat Callimachus Homerus zelf wel bewonderde, maar hem beschouwde als een niet na te volgen voorbeeld. Wie zich daar toch aan waagt, die komt bedrogen uit en produceert een minderwaardig werk. Het 'Ὀμηρεῖον van Callimachus kan dus heel goed ironisch bedoeld zijn.

In ep. 7 spreekt Callimachus zich lovend uit over een ons onbekende dichter Theaetetus: ofschoon Theaetetus nog niet bekroond is met de klimopkrans, zal zijn genie toch voor altijd geprezen worden in Griekenland.

In ep. 27 bewondert Callimachus het werk van Aratus van Soli, omdat het in de lijn ligt van Hesiodus' onderwerp en stijl. Hier krijgen we voor het eerst al enkele echo's van Callimachus' literaire opvattingen:

legendarische stad. Hij overwon Eurytus in een wedstrijd boogschieten, maar Eurytus hield z'n woord niet en weigerde Iole uit te huwelijken aan Heracles. Heracles doodde daarop Eurytus, nam Iole en veroverde Oechalia. Reeds in de Oudheid schreven de enen het werk toe aan Creophylus van Samos, een Grieks episch dichter uit de 7de eeuw v.C.; volgens anderen (bijv. *de Suda*, s.v. Κρεώφυλος) kreeg Creophylus het gedicht van Homerus, als dank voor z'n gastvrijheid (v. 4: Zeus is de god van de gastvrijheid) jegens de grote zanger. Creophylus mocht er z'n eigen naam onder zetten.

- 1 Ἡσιόδου τὸ τ' αἶσιμα καὶ ὁ τρόπος' οὐ τὸν ἀοιδόν
 ἔσχατον, ἀλλ' ὀκνέω μὴ τὸ μελιχρότατον
 τῶν ἐπέων ὁ Σολεὺς ἀπεμάξατο' χαίρετε λεπταί
 ῥήσιες, Ἀρήτου σύμβολον ἀγρυπνίης.

Onderwerp en stijl zijn à la Hesiodus.

Maar ik vermoed dat de man uit Soli de zanger niet tot in het uiterste is nagevolgd;

alleen z'n honigzoetste verzen nam hij zich tot voorbeeld.

Gegroet, gij verfijnde verzen, resultaat van Aratus' slapeloze nachten.

Het laatste woord van het eerste vers is m.i te lezen zoals het A.P.-handschrift het ons geeft: ἀοιδόν, met de vertaling „de zanger tot in het uiterste navolgen”, i.e. „in alles”. Een aantal mensen verkiezen hier echter Scaligers conjectuur τῶν ἀοιδῶν. De vertaling wordt dan: „ik vermoed dat hij niet de minste onder de zangers heeft nagevolgd”. Dan komen we m.i. wel enigszins in de problemen met „de honigzoetste verzen”: hoe verbinden we die dan met het voorgaande? Ook in het algemeen kader van Callimachus' literaire opvattingen, voor zover we dat kunnen reconstrueren, lijkt de lezing van de handschriften het best te verantwoorden: voor Callimachus telt de kwaliteit van de stijl; wie een auteur navolgt, moet dus alleen het beste navolgen, zelfs al is het model een Hesiodus. Dat die stijl gekenmerkt wordt door λεπτότης, hebben we hogerop al aangestipt en wordt hier nogmaals bewezen: Callimachus spreekt over de λεπταί ῥήσιες van Aratus.

Hiermee zijn we opnieuw aangekomen bij de programmatische gedichten van Callimachus. Voor de epigrammenkenners van Callimachus betekent dit ep. 28. Evenmin als de Telchinenproloog, is dit epigram eenvoudig te interpreteren, ofschoon de tekst hier vrij getrouw en zonder tekstkritische problemen is overgeleverd. Hier ingaan op alle interpretaties die reeds van dit epigram zijn voorgesteld, is onmogelijk en m.i. ook niet nodig. Met de secundaire literatuur over deze 6 verzen kunnen we gemakkelijk een lijvig volume vullen. Hou daarbij rekening met het feit dat Italiaanse geleerden als Giangrande zich in dit debat hebben gemengd en men kan zich voorstellen hoe heftig het er bij momenten aan toegaat. Ik wil mij hier echter beperken tot de tekst van het epigram zelf en het aanstippen van twee punten die van belang zijn voor de interpretatie van het gedicht.

- 1 Ἐχθαίρω τὸ ποίημα τὸ κυκλικόν, οὐδὲ κελεύθῳ
 χαίρω, τίς πολλοὺς ὧδε καὶ ὧδε φέρει
 μισέω καὶ περίφοιτον ἐρώμενον, οὐδ' ἀπὸ κρήνης
 πίνω' σιχχαίνω πάντα τὰ δημόσια.
- 5 Λυσανίη, σὺ δὲ ναίχι καλὸς καλός — ἀλλὰ πρὶν εἰπεῖν
 τοῦτο σαφῶς, ἤχῳ φησί τις' ἄλλος ἔχει'.

Het cyclische gedicht haat ik.

Geen plezier voor mij in een weg die vele mensen her- en derwaarts voert.

't Lief dat bij iedereen succes heeft, verfoei ik.

Nooit drink ik uit de stadsfontein.

Al 't gemeengoed, daar heb ik een afkeer van.

Maar jij, Lysanias, jij bent mooi, ja, mooi !

*Maar nog voor ik dit goed en wel heb uitgesproken,
zegt een echo al : „Hij is van een ander”.*

De beelden van de druk begane weg en het water waar iedereen aan kan, doen ons dadelijk terugdenken aan de Telchinenproloog en de Apollo-hymne. Het derde beeld, nl. dat van de περιφοιτων ἐρώμενον, het lief van iedereen, heeft er, samen met het laatste distichon, voor gezorgd dat dit epigram uiteindelijk in het twaalfde boek van de *Anthologia Graeca*, de collectie homo-erotische liefdesepigrammen, is terechtgekomen. Een eerste probleem waarmee we ons bij de interpretatie van dit epigram geconfronteerd zien, zijn de woorden τὸ ποίημα τὸ κυκλικόν: traditioneel beschouwt men ze als de benaming van de Cyclische epen die in het spoor van Homerus geschreven zijn. Κύκλος kan inderdaad betekenen „een cyclus verhalen of gedichten”. Callimachus stelde zich hiermee zeker niet op tegen Homerus zelf, en ook niet tegen het epos als zodanig. Wat hij bedoelt, is dat Homerus in al z'n grootsheid niet na te bootsen is en dat de dichters die dat toch geprobeerd hebben, vrij waardeloze poëzie hebben geproduceerd. Uit deze betekenis van „Cyclische dichters” is m.i. echter, zeker in de mond van Callimachus, een tweede af te leiden: naast het gebrek aan een goeie stijl, verweet Callimachus hen ook het onderwerp: het was niet langer origineel, maar afgezaagd. Het was als een κύκλος, een wiel, dat steeds maar doordraait en voortborduurde op de gekende themata uit *Ilias* en *Odyssea*, zonder enige afwisseling. Zo geïnterpreteerd past het beeld van „cyclische gedichten”, i.e. gedichten die steeds maar rond eenzelfde thema draaien, perfect naast bijv. dat van de veelbetreden weg. Het is precies dat δημόσια, dat wat iedereen doet, dat Callimachus haat: ἐχθαίρω, μισέω, σικχαίνω.

Een tweede probleem in dit gedichtje vormt het laatste distichon. Voor een aantal mensen is de zgn. plotse overgang van programma-tisch naar liefdesgedicht een reden om de laatste verzen als niet authentiek te beschouwen. Er is m.i. nochtans heel duidelijk een band tussen de eerste vier verzen en de laatste twee: in v. 3 gebruikte Callimachus reeds het beeld van het vlinderende lief (περιφοιτων ἐρώμενον); dat beeld wordt hier precies prachtig uitgewerkt: de ik-figuur heeft pas gezegd „Lysanias, je bent mooi”, of daar hoort hij al „hij is van een ander”. Het echo-spel dat in deze verzen zit vervat, is prachtig: vooreerst is er de herhaling καλὸς καλὸς, maar er is meer: de

slotwoorden geven, als we de Griekse uitspraak van de 3de eeuw hanteren, precies de omgekeerde echo weer van wat in v. 5 staat: $\nu\acute{\alpha}\chi\iota\ \kappa\alpha\lambda\acute{o}\varsigma$ wordt $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\varsigma$ $\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota$. Met dit subtiele spel geeft Callimachus de broosheid aan van z'n eigen poëtische ideaal: hij weet hoe moeilijk het is zo'n ideaal aanvaardbaar en waar te maken, maar kan er zelf nog om lachen.

Hiermee is de overgang gemaakt naar het tweede fundamentele kenmerk van Callimachus als epigrammendichter: naast z'n geleerdheid moeten we ook oog hebben voor het speelse van z'n gedichten, ofschoon we precies ook in dit speelse steeds weer een glimp opvangen van de geleerde. Het epigram biedt inderdaad een uniek middel om binnen het bestek van enkele verzen het ernstige-geleerde en het speelse ongestoord af te wisselen.

3.2. Deze speelsheid uit zich in tal van aspecten. We pikken er enkele uit en illustreren ze aan de hand van een paar concrete voorbeelden.

Vooreerst is het experimenteren met de vorm en de genreregels een duidelijk spel voor onze dichter. Zo experimenteert hij met de versmaat van het epigram, dat traditioneel in elegische disticha geschreven werd. Van Callimachus lezen we in het dertiende boek van de *Anthologia Graeca* — het enige boek van de anthologie dat niet thematisch is geordend, maar uitsluitend op basis van het niet-elegisch metrum — drie wij-epigrammen in jambische metra. Zonder ook maar enige inhoudelijke of andere reden, is Callimachus gaan spelen met het metrum. Op het gebied van de taal herkennen we precies hetzelfde fenomeen: ook hier probeerde Callimachus zowel het Dorisch als het Ionisch uit. Deze eerder formele aspecten kunnen we plaatsen onder de noemer „Kreuzung der Gattungen”, het „kruisen van genres”, i.e. het doorbreken van alle traditionele genreregels, experimenteren, op zoek gaan naar nieuwe effecten; het is een algemeen kenmerk van de Hellenistische poëzie, dat Callimachus niet alleen in z'n hymnen en jamben, maar bijv. ook in z'n epigrammen zeer ver heeft doorgetrokken. Het epigram is niet langer beperkt tot graf- en wij-opschriften en symptotische of erotische themata, neen, ook literatuurkritische en -theoretische opvattingen kunnen er, zoals we gezien hebben, in geuit worden.

Nemen we als voorbeeld voor dit doorbreken van het traditionele model, ep. 13, een grafepigram dat geenszins voldoet aan het klassieke patroon van een grafopschrift: i.p.v. de verwachte gegevens over dood en afkomst van de afgestorvene, krijgen we een gesprek met de dode over het leven in de onderwereld! Dat de dialoogvorm, zo typisch voor het theater en de mimische poëzie, wordt aangewend in

een graf- of wij-epigram, was niet zo uitzonderlijk. Maar Callimachus presteert het hier om over zes verzen drie verschillende sprekers, nl. een voorbijganger, het graf en de dode, aan het woord te laten, waarbij hij tien keer van spreker verandert. In v. 4 wordt in één pentameter zelfs vier maal van spreker gewisseld! Ziehier het epigram:

- 1 'Ἦ ῥ' ὑπὸ σοὶ Χαρίδας ἀναπαύεται; — 'Εἰ τὸν Ἀρίμμα
τοῦ Κυρηναίου παῖδα λέγεις, ὑπ' ἐμοί'.
'Ὡ Χαρίδα, τί τὰ νέρθε; — 'Πολὺ σκότος.' — 'Αἱ δ' ἄνοδοι τί;'
'Ψεῦδος.' — 'Ὁ δὲ Πλούτων; — 'Μῦθος.' — 'Ἀπωλόμεθα.'
5 'Οὔτος ἐμὸς λόγος ὕμιν ἀληθινός' εἰ δὲ τὸν ἡδύν
βοῦλει, Πελλαίου βοῦς μέγας εἶν' Ἄϊδη'.

- *Is het hier, onder jou, dat Charidas rust?*
- *Als je de zoon van Arimmas van Cyrene bedoelt, ja zeker.*
- *Ah, Charidas, wat is er daar beneden?*
  - *Allemaal duisternis.*
  - *En de weg terug naar boven?*
- *Gelogen!*
  - *En Pluto?*
    - *Een sprookje!*
    - *Ai, we zijn eraan!*
  - *Dat zeg ik jullie, en 't is de waarheid. Maar als je ook het leuke nieuws wilt horen:*
  - *een groot rund kost in de Hades maar een fluitje van een cent!*

De speelsheid van inhoud vertolkt zich in de veelzijdige ironie van Callimachus. De dichter stelt zich vanop een afstand om de wereld rond zich of uit het verleden te bekijken, steeds maar glimlachend, en gaat dan aan het schrijven. In deze zin kunnen de meeste van Callimachus' epigrammen terecht beschouwd worden als puntdichten of puntige gedichtjes; spotgedichten worden ze echter nooit, daarvoor is Callimachus té subtiel. Z'n ideaal van λεπτότης, subtiliteit, geldt niet alleen op het vlak van de stijl, maar ook van de inhoud.

De zelfironie in ep. 28 was duidelijk: een poëtisch ideaal is even broos als een graagezien lief, aldus Callimachus: terwijl je je er nog met stelligheid over uitlaat, gaat de boel al aan het wankelen. Ep. 23 is een grafgedicht voor Cleombrotus: de man pleegde zelfmoord na het lezen van Plato's werk over de ziel... Ook het laatst gelezen epigram, ep. 13, barst van de ironie: Callimachus neemt op een vrolijke manier afstand van de traditionele opvattingen over de onderwereld, terwijl hij noodgedwongen de idee van de onderwereld of een leven na de dood moet aanhouden, anders is een gesprek met een dode onmogelijk...

Humor bekommt Callimachus echter niet alleen door zich kritisch op een afstand op te stellen. Ook het spelen met woorden en uitdrukkingen en met de etymologische betekenis van namen, is een geliefkoosde techniek van Callimachus. We bekijken slechts enkele voorbeelden:

In ep. 13, het grafgesprek met Charidas over de onderwereld, heb ik zopas het laatste distichon onbesproken gelaten. Charidas eindigde er nogal sarcastisch met een positieve noot. Ik vertaalde de eindverzen toen ongeveer als volgt: „Als het je troosten kan, een groot rund kost hier in de Hades maar een fluitje van een cent”. Letterlijk vertaald staat er echter: „Bij Hades is een groot rund maar een Pellaïsche (munt) waard”. Om deze pointe te snappen moeten we diep graven: in Pella was een type munt in omloop waarop een rund stond afgebeeld; de waarde ervan was heel gering¹⁰. Op een gezochte manier, nl. door het spelen met het niet uitgedrukte verband tussen de woorden βουῆς en Πελλαίου, laat Callimachus Charidas zeggen dat bezit na de dood geen waarde meer heeft.

In het lange ep. 1 vertelt Callimachus een anekdote over een vreemdeling die bij Pittacus, één van de zeven wijzen, te rade gaat met de vraag: „Met wie huw ik het best: met een meisje uit m'n eigen rang of met een meisje boven m'n stand?” De wijze Pittacus stuurt hem door naar een groep kinderen die op straat aan het spelen zijn met hun tolleren:

- Οἱ δ' ἄρ' ὑπὸ πληγῆσι, θοὰς βέμβικας ἔχοντες
 10 ἔστρεφον εὐρείη παιδες ἐνὶ τριόδῳ.
 'Κεῖναι ἔρχεο', φησί, 'μετ' ἵχνια'. Χὼ μὲν ἐπέστη
 πλησίον οἱ δ' ἔλεγον τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα'.
 Ταῦτ' αἰὼν ὁ ξείνος ἐφέισατο μείζονος οἴκου
 δράξασθαι, παιδῶν κληῖδὸνα συνθέμενος.
 15 Τὴν δ' ὀλίγην ὡς κείνος ἐς οἶκίον ἤγετο νόμφην,
 οὔτω καὶ σύ, Δίῳ, τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.

10. KAIBEL (Georg), *Zu den Epigrammen des Kallimachos*, in: *Hermes*, 31 (1896), p. 266, was de eerste die de interpretatie Πελλαίου (ὀβολός) voorstelde. Dergelijke munten uit Pella zijn opgenomen in: HEAD (Barclay V.), e.a., *Historia numorum. A manual of Greek numismatic, new and enlarged edition*, London, 1977 (= 1910²), p. 244, en in: ID., *A catalogue of the Greek coins in the British Museum, Macedonia, etc.*, London, 1879, p. 91. GIANGRANDE (Giuseppe), *Callimaque et le βουῆς μέγας aux enfers*, in: *Revue des études grecques*, 82 (1969), p. 380-389 verwerpt deze interpretatie; volgens hem kwamen dergelijke munten pas in de 2de eeuw in omloop (cf. bovenvermelde werken van Head); hij wil Πελλαίου vervangen door Πελλαίου verwijzend naar de chthonische god Poseidon, die in Cyrene (cf. v. 2: Arimmas, Charidas' vader, was van Cyrene) vereerd werd onder de naam Πελλάνιος, „de Duistere”, en aan wie zwarte runderen geofferd werden. Deze god zou goed passen in de onderwereld-context van dit epigram (cf. v. 6: ἐν Ἄϊδη). Hiertegen reageerde MARCOVICH (Miroslav), *Callimachus Epigram XIII again*, *ibid.*, 83 (1970), p. 351-355, maar GIANGRANDE hield voet bij stuk: *L'épigramme XIII Pf. de Callimaque: maintien de mon interprétation*, *ibid.*, 85 (1972), p. 57-62. Kaibels interpretatie lijkt mij echter niet onmogelijk, temeer daar Callimachus het ook in fr. 191,2 (van een jambe) heeft over de onderwereld als de plaats waar je een rund kunt kopen voor weinig geld (ἐκ τῶν ἴκου βουῶν κολλύβου πιπρήσουσιν).

*'t Waren kinderen die daar op een breed kruispunt hun zoevende tollē trachtten draaiende te houden onder 't slaan van hun zwepen.
 „Volg hun sporen”, zo zei hij nog. En de vreemdeling trad wat dichterbij.
 De kinderen nu riepen elkaar toe: „Neem die het dichtst bij jou!”
 En toen hij dat gehoord had, aasde hij niet langer op het rijkere huwelijk.
 Hij had de boodschap van de kinderen begrepen.
 Zoals die man het eenvoudige meisje mee naar huis nam,
 doe ook jij zo, Dion, neem ook jij die het dichtst bij jou!*

Door de herhaling van de uitroep τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα in twee verschillende contexten, waarbij de eerste keer βέμβικα, 'tol', moet bijgedacht worden en de tweede keer νόμφην, 'meisje', creëert de dichter een vorm van humor die alleen door de aandachtige en pientere lezer gesnapt wordt.

Ook het spelen met de etymologische betekenis van eigennamen, vormt een belangrijke factor in de pointes van Callimachus' epigrammen. Enkele voorbeelden:

- In het liefdesepigram 45 bezwijkt Menecrates voor de liefde van de ik-figuur: Μενε-κράτης, hij die standvastig en sterk is, geeft na drie weken al toe aan het aanzoek van de ik-figuur. Die Menecrates, de sterke, keert mak als een rund terug naar z'n juk...

- In ep. 30 vinden we een gelijkaardig etymologisch spelletje: Κλεό-νικος, de roem van de overwinning¹¹ is gevangen door z'n geliefde: Εὐξίθεός σε συνήρπασε.

- Ep. 19 lijkt een gevoelig grafepigram met een reële functie:

1 Δωδεκέτη τὸν παῖδα πατὴρ ἀπέθηκε Φιλίππος
 ἐνθάδε, τὴν πολλὴν ἐλπίδα, Νικοτέλην.

Een kind van twaalf nog maar!

Vader Philippus borg hem hier, z'n grote hoop, Nicoteles...

Ferguson¹¹ denkt er echter anders over. Wie de namen gaat ontleden, kan het epigram interpreteren op een totaal ander niveau. We bevinden ons plots in de wereld van de paardenrennen: „Twaalf jaar jong voerde vader Paardenfan hem af, z'n grote favoriet, twaalf jaar nog maar, de Zegezekere!” Philippus, de man die van paarden houdt, is bij de rennen één van z'n geliefde dieren verloren... Bedenken we daarbij dat het hof van Alexandrië een manège had met de uitstekendste paarden en beste jockey's en men begrijpt dat deze interpretatie mogelijk is. Of Ferguson hiermee overtuigend is, laat ik over aan het oordeel van de lezer.

11. FERGUSON (John), *The epigrams of Callimachus*, in: *Greece and Rome*, II, 17 (1970), p. 70.

3.3. Een derde aspect van Callimachus' epigrammen dat niet los te zien is van z'n geleerdheid, is de *intertextualiteit*. Hier komen de twee reeds eerder besproken aspecten van directe weergave van literatuurkennis en oordeel enerzijds en speelse geleerdheid anderzijds, samen in een verfijnd spel. Gezien het begrip *intertextualiteit*, voor het eerst gebruikt door Julia Kristeva¹², danig is geëvolueerd en niet meer voor iedereen hetzelfde betekent, hou ik eraan hier eerst kort uiteen te zetten wat ik er zelf onder versta. Graag citeer ik daarvoor Broich¹³:

„(...) wenn ein Autor bei der Abfassung seines Textes sich nicht nur der Verwendung anderer Texte bewußt ist, sondern auch vom Rezipienten erwartet, daß er diese Beziehung zwischen seinem Text und anderen Texten als vom Autor intendiert und als wichtig für das Verständnis seines Textes erkennt. Intertextualität in diesem engeren Sinn setzt also das Gelingen eines ganz bestimmten Kommunikationsprozesses voraus, bei dem nicht nur Autor und Leser sich der Intertextualität eines Textes bewußt sind, sondern bei dem jeder der beiden Partner des Kommunikationsvorgangs darüber hinaus auch das Intertextualitätsbewußtsein seines Partners miteinkalkuliert.“

In die zin kan ook *intertextualiteit* beschouwd worden als een teken van geleerdheid in de vorm van kennis van de literatuur: alleen de auteur die de literatuur kent, kan zo'n gedichten schrijven en alleen een dito-lezer kan ze ten volle begrijpen. Het fijne ligt hem precies in het wederzijdse besef van dit spel.

Callimachus schreef z'n epigrammen heel duidelijk binnen het kader van de Griekse literatuur, waarmee hij door het opstellen van z'n Πίννακες zeer goed vertrouwd was. Aan de Griekse epigrammen van z'n voorgangers en tijdgenoten, en ruimer ook aan de hele toenmalige Griekse literatuur ontleende hij motieven en themata, die hij nabootste, verder uitwerkte, net iets veranderde. Hij verwijst voortdurend naar andere auteurs en werken, en verwacht ook van z'n lezers deze voorkennis, die opmerkingsgave. Hij is daarmee een voorbeeld van *arte allusiva* en past perfect in het schema van *imitatio*, *variatio* en *aemulatio*. Ik geef opnieuw een voorbeeld, een liefdes- of symposiumgedichtje, ep. 43:

12. In haar werk *Σημειωτική: recherches pour une sémianalyse*, Paris, 1969. De rol van (het subject van) de auteur wordt bij haar echter tot zo goed als niets herleid, het is de lezer die telt. Broichs visie (cf. infra) lijkt mij echter diepgaander; zijn idee over het begrip *intertextualiteit* lijkt mij te vertrekken vanuit het communicatieschema auteur-tekst-lezer, en laat daardoor de drie componenten tot hun recht komen. Voor een overzichtelijk werk i.v.m. *intertextualiteit* verwijs ik naar de studie *Intertextualität* uitgegeven door Broich en Pfister (cf. volgende voetnoot). Voor een recente beknopte weergave van deze problematiek en een toepassing van het begrip *intertextualiteit* op een Hellenistisch gedicht, cf. van ERP TAALMAN KIP (A. Maria), *Intertextuality and Theocritus 13*, in: DE JONG (Irene F.J.) - SULLIVAN (J.P.) (edd.), *Modern classical literature (Mnemosyne, suppl. 130)*, Leiden / New York / Köln, 1994, p. 153-169.

13. BROICH (Ulrich), *Formen der Markierung von Intertextualität*, in: BROICH (Ulrich) - PFISTER (Manfred) (edd.), *Intertextualität. Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien (Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft)*, Tübingen, 1985, p. 31.

- 1 Ἐλκος ἔχων ὁ ξείνος ἐλάνθανεν ὡς ἀνιηρόν
 πνεῦμα διὰ στηθέων (εἶδες;) ἀνηγάγετο,
 τὸ τρίτον ἤνικ' ἔπινε, τὰ δὲ ῥόδα φυλλοβολεῦντα
 τῶνδ' ῥὸς ἀπὸ στεφάνων πάντ' ἐγένοντο χαμαί'
 5 ὤπτηται μέγα δὴ τι' μὰ δαίμονας οὐκ ἀπὸ ῥυσμοῦ
 εἰκάζω, φωρὸς δ' ἴχνια φῶρ ἔμαθον.

*Onzichtbaar was de wonde van onze gast.
 Zag je hoe hij moeite had bij 't ademen,
 toen hij voor de derde keer z'n glas leegdronk?
 En hoe de rozen van z'n krans hun blaadjes verloren
 en alle van 's mans hoofd afvielen, op de grond?
 Groot was 't liefdesvuur waardoor hij werd verteerd!
 God weet dat ik niet zomaar gis:
 een oude dief is de beste dievenvanger!*

Dit epigram is een duidelijke *variatio-aemulatio* op een epigram van Asclepiades, nl. *A.P.*, 12, 135. Eerst even de tekst:

- 1 Οἶνος ἔρωτος ἔλεγχος ἔραϊν ἀρνεύμενον ἡμῖν
 ἤτασαν αἱ πολλαὶ Νικαγόρην προπόσεις.
 Καὶ γὰρ ἐδάκρυσεν καὶ ἐνύστασε καὶ τι κατηφές
 ἔβλεπε, χῶ σφιγχθεὶς οὐκ ἔμενε στέφανος.

*Wijn bewijst liefde! Nicagoras ontkende voor ons wel dat hij verliefd was,
 maar de vele toosten hebben hem verraden.
 Hij weende, dommelde in en keek wat terneergeslagen.
 En... de krans om z'n hoofd bleef niet vast op z'n plaats!*

Het thema en de motieven zijn in beide epigrammen dezelfde: we bevinden ons op een symposium en één van de aanwezigen vertoont duidelijke tekenen van verliefdheid. Van de symptomen die Asclepiades opnoemt (de vele toosten, het wenen, het indommelen, terneergeslagen kijken en het afvallen van de krans), neemt Callimachus er twee over: het toosten en de krans, doch beide lichtjes gewijzigd: Callimachus specificeert en heeft het over de derde toost; de krans valt niet af, maar de blaadjes vallen uit, waardoor het beeld subtieler wordt en aan kracht wint; hij voegt er een derde symptoom aan toe, het zuchten van de gast. Waar Asclepiades z'n epigram begint met een spreekwoord, „wijn verraadt liefde”, houdt Callimachus zijn spreekwoord tot op het einde: „zelf een dief ken ik de sporen van een dief!” Zo weet hij het epigram een ironische toon te geven, door de toestand van de gast te vergelijken met die die de ik-figuur zelf ook maar al te goed kent.

De vraag die hier dadelijk voor de lezer rijst, is wel: hoe weet je nu dat Callimachus Asclepiades imiteerde en niet omgekeerd, zoals de opsteller van de *Anthologia Graeca* waarschijnlijk dacht, toen hij

Callimachus' epigram vóór dat van Asclepiades plaatste? Dergelijke dingen zijn bijna nooit met zekerheid uit te maken. Maar over het algemeen kunnen we ervan uitgaan dat een imitator z'n model tracht te concretiseren, te specificeren, levendiger en directer te maken. En dat is precies wat Callimachus gedaan heeft met Asclepiades' gedicht: uitgaande van het thema „liefde verraadt zich op een symposium” en het motief van „de krans die het laat afweten”, bij Asclepiades verwerkt in een vrij statische beschrijving, geeft Callimachus ons hier een zeer aanschouwelijk toneeltje, waarin hij de lezer zelf betreft door één eenvoudig woordje: εἶδες, dat vlak na de cesuur van de pentameter een zeer emphatische positie inneemt. Door het aanschouwelijker maken van het gebeuren, het toevoegen van de motieven van de liefdeswonde en de liefdesgloed, en de bekentenis en het medeleven van de ik-figuur is Callimachus erin geslaagd z'n voorbeeld te overtreffen, en dat terwijl hij er slechts één woord heeft van over genomen: de στέφανος! Hier bereikt de techniek van de *arte allusiva* een hoogtepunt.

4. BESLUIT

Wie een epigram in het licht van deze zo typisch Hellenistische aspecten van geleerde speelsheid of speelse geleerdheid bestudeert, kan zich terecht de vraag stellen naar de waarde en appreciatie van dergelijke poëzie. Wat was de plaats van het Alexandrijnse epigram binnen het domein van de poëzie en hoe is het epigram geëvolueerd van een functionele vorm van poëzie, als graf- en wij-opschrift, tot een Spielerei van geleerde insiders, van de elite uit het Μουσείον? I.v.m. Hellenistische poëzie en de epigrammen in het bijzonder hoort men wel eens de term „l'art pour l'art” vallen: het was kunst om de kunst en kunst om het amusement. De dichters zouden die epigrammetjes bedacht hebben op of voor hun symposia. Maar laat ons dit beeld van geïmproviseerde symposia-poëzie uit het hoofd zetten: het is duidelijk dat deze gedichten niet het resultaat (kunnen) zijn van improvisatie tussen twee glazen door; hierop is gewerkt, hiervoor is gestudeerd. De gedichtjes zitten stuk voor stuk knap in elkaar en werden dus in de oudheid zeker gewaardeerd door hun publiek, d.w.z. de collega's geleerden en dichters.

Ook met de gedachte dat de epigrammen in de Hellenistische tijd definitief hun functionaliteit zouden verloren hebben, ben ik het persoonlijk niet eens. Graag haal ik dhr. Wijnen aan in z'n boeiend overzicht van het Griekse epigram, waar hij zegt dat op het einde van de 4de eeuw „het epigram verhuist van de zuil naar het boek. Het

wordt literair i.p.v. praktisch''¹⁴. Dat het echte opschrift-epigram nog blijft doorleven, ook in de Hellenistische tijd, is evident, maar als we de in de anthologieën overgeleverde epigrammen van de Hellenistische dichters beschouwen, hebben zij inderdaad déze praktische functie verloren en zijn ze literair geworden. Het aspect 'praktisch of functioneel' zijn is echter helemaal niet verdwenen, alleen verhuisd naar een ander, veel ruimer domein: het boek! Zoals dhr. Bremer ooit zei: het epigram werd een „lyrisch mini-medium met maximale zeggingskracht''¹⁵. Het epigram werd een uiterst geschikt poëtisch middel om welke gedachte dan ook tot uiting te brengen op een subtiele manier. In die zin is het Alexandrijnse epigram polyfunctioneel geworden: men kan er literaire kritiek en opvattingen in kwijt, evenals gevoelens en ironie; men kan er anekdotes in vertellen of bepaalde situaties beschrijven. Tenslotte kan men er ook gewoon de idee van een reëel graf- of wij-opschrift in aanhouden en inspielen op deze dubbelzinnigheid. De context van deze epigrammen is duidelijk niet meer de *παιδεία*, het opvoedingsideaal van de 5de eeuwse epigrammen op helden die stierven voor hun vaderland. We moeten de epigrammen nu begrijpen binnen het kader van het *Μουσῆιον*, een cenakel van geleerden. Noem het, als u wil, een wereldvreemde poëzie van ivorentorendichters. We kunnen echter niet ontkennen dat deze vorm van dichtkunst een grote waarde heeft gehad door haar sierlijkheid en vakmanschap. Ovidius had gelijk toen hij in de *Amores*, 1, 15, 13-14 over Callimachus schreef:

Battiades semper toto cantabitur orbe:
quamvis ingenio non valet, arte valet.

*Steeds weer zal over heel de wereld over de zoon van Battus gezongen worden;
ook al was hij geen geïnspireerd talent, toch blonk hij uit in vakmanschap.*

Bibliografische verwijzing:

Voor een algemene bibliografie over Callimachus verwijs ik naar: LEHNUS (Luigi), *Bibliografia Callimachea, 1489-1988 (Pubblicazione del Dipartimento di archeologia, filologia classica e loro tradizioni, N.S. 123)*, Genova, 1989 (voor de epigrammen in het bijzonder p. 278-310). Een beknopt overzicht van de Callimachus-studie geeft ROSSI (Mary Ann), *A survey of studies in Callimachus*, in: *L'Antiquité classique*, 57 (1988), p. 311-316 (over het epigram p. 314). Verdere bibliografische gegevens beperk ik dan ook tot enkele fundamentele werken en enkele recentere publicaties.

14. WIJNEN (John), *Griekse epigrammen (Klassieke galerij, 142)*, Antwerpen, 1960, p. 23.

15. Aangehaald door DE VRIES (Gerrit Jan), *Hellenistische epigrammen*, in: *Lampas*, 13 (1980), p. 406.

FERGUSON (John), *Callimachus (Twayne's world author series, Greece, 589)*, Boston, 1980 is een (soms ietwat té) vlotte monografie over leven en werken van Callimachus.

De Griekse tekst van Callimachus' epigrammen is aangehaald naar de standaardeditie van PFEIFFER (Rudolfus): *Callimachus, II. Hymni et epigrammata*, Oxford, 1965² (= 1953¹), p. 80-99.

Verder maakte ik gebruik van de fundamentele commentaar van GOW (Andrew S.F.) en PAGE (Denys Lionel), *The Greek Anthology. Hellenistic epigrams, II. Commentary and indexes*, Cambridge, 1965, p. 151-218.

MINEUR (W.H.), *Callimachus van Cyrene: geleerde dichter, dichtende geleerde*, in: *Hermeneus*, 63 (1991), p. 98-104, bestudeerde eveneens Callimachus' poëzie met het oog op het aspect geleerdheid, maar hij heeft het alleen over de *Aetia*, *Jamben*, *Hymnen* en de *Hecale*, de *Epigrammen* komen er niet ter sprake.